

מחשבה קצרה על הדף

הרב יחזקאל הרטמן

SHORT MACHSHAVA ON THE DAF

שיעורי מחשבה קצרה לשבוע זה הם לזכר נשמת מו"ד רבי משה שפירא זצ"ל, יום הזכרון עשרה בטבת. תנצב"ה

דף לח-א

בבא קמא דף לז

שבע מצוות ותרי"ג מצוות

מועד לימי החודש

לר' אבהו המקור ששור של ישראל שנגח של גוי פטור, הוא מהפסוק: "עמד וימודד ארץ ראה ויתר גויים" - ראה ז' מצוות שקיבלו עליהם בני נח כיון שלא קיימו עמד והתיר ממונן לישראל.

לר' יוחנן המקור הוא מהפסוק "הופיע מהר פארן", ופרש רש"י: "כשסיבב והחזיר התורה על כל האומות ולא קיבלוה". ומשמע שלר' אבהו הטענה על הגויים היא שלא קיימו ז' מצוות, ואילו לר' יוחנן התביעה היא שלא קיבלו את התורה. אך בגמ' לא נראה שיש כאן מחלוקת שהרי בבב"א ב' המקורות מובאים.

וברבי ניסים גאון (הקדמה לש"ס) מבאר שהיו לאוה"ע שתי הזדמנויות לקבל את התורה, בתחילה הוטלו עליהם ז' מצוות ולא קיימו, ולאחר מכן היו יכולים לקבל את התורה (שניתנה במדבר במקום הפקר), וגם אז לא קיבלו.

וצ"ב, עד כמה שבהזדמנות הראשונה לא קיבלו אפילו מעט מצוות, מה הצד שיקבלו לאחר מכן את כל התרי"ג.

ונראה על דרך הבית הלוי (דרוש יז) שיש חילוק מהותי בין ז' מצוות בני נח ובין תרי"ג מצוות. הז' מצוות שמחוייבים הגויים הם כמו פועל שמחוייב בדברים מסויימים. אולם תרי"ג מצוות פירושם שהאדם נעשה עבד ה'. וידועים דברי חז"ל בספר הזהר שתר"ג מצוות הם כנגד אברי וגיד האדם, והם הם הדברים, שזו צורת האדם.

במעלות התורה לאחי הגר"א מביא בשם הגר"א, שיש מצוות רבות לאין מספר, אך תרי"ג מצוות הם הכללים שמציירים צורת אדם. ובזה ביארנו שכאשר יעקב מגיע לפגוש את עשיו הוא שולח אליו (תחילת וישלח) "בבית לבן גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי", מה הביאור בכך, הרי לא שייך שיקיים את כל המצוות כאשר רבות מהן נוהגות רק בכהנים ובבית המקדש, ובפרט שהרי נשא ב' אחיות. אך לבית הלוי מיושב, שתרי"ג מצוות הכוונה למהות מסויימת - שהאדם כולו משועבד להקב"ה, וזה מה שאומר יעקב לעשיו.

ומבאר הבית הלוי זה ההסבר שעם ישראל אמר "נעשה ונשמע", והרי לא ניתן לשעבד את עצמו לקיים מה שחבירו יבקש, אלא שהרי יכול אדם למכור עצמו לעבד, שכיון שמקנה את גופו לחבירו, ממילא חל חיוב לקיים כל מה שיצווהו האדון, ואין כאן קנין שאין לו קצבה. וכשעם ישראל אמרו נעשה ונשמע הקנו את גופם להקב"ה כעבד לרבו.

וממשיך הבית הלוי להסביר את הגמ' כאן, שכאשר אוה"ע לא קיימו ז' מצוות, גירשם הקב"ה מארצו. וקשה שהרי גם כלפי כלל ישראל נאמר בנביא ששלח אותם הקב"ה מעל פניו. אלא, שאוה"ע נחשבים כמו פועל אשר ניתן לבטל את עבודתו. אך כלל ישראל הם כמו עבדים להקב"ה, ובזה א"א לשלחם בעלמא אלא בעינן שטר שחרור, ובזה נאמר "איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה".

לפי דברי הבית הלוי מבואר היטב רבי ניסים גאון. הקב"ה נתן לאוה"ע ז' מצוות בתורת "פועל", לאחר מכן הניח לפניו את האפשרות לקבל תרי"ג מצוות, והפעם לא בגדר 'פועל' אלא כאפשרות להיות עבדי ה',

בשור שנגח ט"ו, ט"ז, י"ז, נחלקו רב ושמאל. וכתבו התוס' שאם נגח ג' פעמים בט"ו בחודש, נעשה מועד לתאריך זה. ולכא' תמוה הרי אין הפרש ימים קבוע בין התאריכים (שתלוי הדבר אם החודש מלא או חסר), וכיצד השור מרגיש משהו מיוחד בתאריך זה.

וסוגיא זו מופיעה במס' נידה (לט, ב) כפי שמציינים התוס', לגבי אשה שרואה דם באותו תאריך בכל חודש, שקובעת וסת לתאריך זה. והרא"ה בבדק הבית (בית ז שער ג) נקט שאכן קובעת וסת. והרמב"ן (שם סד, א) תמה על כך "וקורא אני על עצמי מקרא זה, פליאה דעת מומי נשגבה לא אוכל לה, וכי הוסת מזל יום גורם או מזל שעה גורם שיהא תלוי ביום השבוע או ביום החודש... אלא שיהא שיפורא גורם תמה הוא". ולכן נחלק הרמב"ן על שיטה זו ונקט שאין וסת אלא להפלגת ימים, ולא לפי התאריך עצמו.

הרשב"א (משמרת הבית שם, הובא בש"ך י"ד קפט, יג) מיישב "דודאי שיפורא גרים, שכל מה שבי"ד שלמטה עושים, בי"ד שלמעלה מסכימין עמהם, דכת'ב אשר תקראו אותם, אשר תקראו אתם במועד... ואף בחדושי הגוף כן וכמו שדרשו ז"ל (ירושלמי נדרים פ"ו סוף ה"ח) ב'לאל גומר עלי' - קטנה בת ג' שנים ויום אחד שנבעלה אין בתוליה חוזרים, נמנו בי"ד ועיברו את השנה בתוליה חוזרין, הוי 'לאל גומר עלי'".

פירוש, דעל ידי קביעת בית ידי המציאות משתנית, ובת שנהיתה בת ג' ובתוליה אינם חוזרין, אם עיברו את השנה והרי היא פחותה מבת ג' בתוליה חוזרים.

וכיוצא בדבר לענין סוגיין, שקביעות הבית דין משפיעה על המציאות, עד כדי שהשור חש בתאריך שנקבע ע"פ בית דין.

ודברי הרשב"א כה ברורים עד כדי שהחתם סופר (אהע"ז ח"א ס"ו) מוסיף לבאר שגם הרמב"ן מודה ליסוד זה שהטבע משועבד לתורה וכמבואר בירושלמי, אלא שאין נראה לו שיש לקבוע וסת של אישה לפי זה, דדומה למעשה נסים.

הפלתי (קפט, ז) מבאר דעת הרמב"ן, דאמנם קביעת בי"ד משפיעה על הטבע, אך רק על עם ישראל, ואילו הגויים לא מושפעים מכך, וכיון שבסוגיין מדמים נגיחת שור לוסת החודש, ולשור אין את מעלת ישראל לענין זה, ושם לא יתכן לבאר שהטבע יסכים לקביעות בית דין, על כן נטה הרמב"ן מביאור זה. [וכבר ציין החת"ס לפלתי וכתב דלא נראה לו כן].

וראיתי מי שמבאר לפי דברי הרשב"א את המשנה (בעמ' א) דמועד לשבת אינו מועד לחול, ורש"י ותוס' הביאו טעמים בזה, אך לרשב"א ניתן לבאר שכשם שקביעות החודש משפיעה על השור, כך מציאות השבת משפיעה עליו, ושינוי זה יכול לגרום נגיחה.

וגם את זה לא אבו לקבל.

דף לח-ב

אין לכם חלק באלקי ישראל

ת"ר וכבר שלחה מלכות רומי שני סרדיוטות אצל חכמי ישראל, למדונו תורתכם, קראו ושנו ושלשו. בשעת פטירתן אמרו להם דקדקנו בכל תורתכם ואמת הוא חוץ מדבר זה שאתם אומרים שור של ישראל שנגח שור של כנעני פטור של כנעני שנגח שור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם וכו'.

בבני יששכר (מאמרי חודש כסליו טבת מאמר ג) אומר דבר נפלא, ומזכיר שמובא גם במגלה עמוקות פרשת מקץ. דאיתא בבראשית רבה (ב, ד) חושך זו מלכות יוון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיהם שהיתה אומרת להם כיתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל. ומדוע דוקא קרן השור? אנחנו לומדים בסוגיין שבקרן השור, כמבואר בסוגייתנו, יש חילוק בין ישראל לאוה"ע, וזה מה שהפריע לגויים על כן גזרו לכתוב על קרן השור דייקא.

ומשמע בדברי הבני יששכר שדוקא בקרן יש חילוק בין גוי לישראל ולא בשן ורגל, ומציינים שבתוס' בדף ו: נראה להדיא שבכל המזיקין יש חילוק בין גוי לישראל. והקשה כן הדברי יציב (ליקוטים סי' קלד) שהוא נכד הבני יששכר, ותירץ שאין המדובר על מה שיששראל פטור אלא על מה שגוי חייב נזק שלם גם בתם, וזה שייך בקרן. ומוסיף, וכן הוא בכת"י של הבני יששכר, שאצל אוה"ע אין השוורים בחזקת שימור ועל כן גם שור תם משלם נ"ש, ובזה מתבטא החילוק בין ישראל לגוי בפרט.

והחילוק העמוק בין ישראל לגויים הוא שלישית ישראל יש קשר מיוחד בין הקב"ה לעם ישראל, ואילו אוה"ע הפסידו את הקשר המושלם, אפילו בשיעור המינימלי של ז' מצוות בני נח.

ולזה היוונים באים להתנגד. מפריע להם הקשר המיוחד בין ישראל לה'. הם מבקשים לומר שכל הגויים בית ישראל, ועל כן כתבו על קרן השור אין לכם חלק באלקי ישראל. אתם לא מיוחדים ולא שונים.

דף ט

רבי יעקב משלם חצי נזק

"שור חרש שוטה וקטן שנגח, רבי יעקב משלם חצי נזק. רבי יעקב מאי עבדיה? אלא רבי יעקב אומר משלם חצי נזק". ובפשטות מדובר כאן בטעות פשוטה שלא היתה הגמ' צריכה להנציח את הטעות הזו.

ועמד בזה בהקדמת השומר אמונים הקדמון לר"י אירגאס: "ודע כי אפי' בדברים שנאמרו בגמ' שנראין דברי מותר, ושלא בדקדוק, אין הדבר כן, אלא יש בהם פנימיות ורמז עצום, כגון הא דאיתא בב"ק דף ט"ל ב', וכו', ומי שלא ידע הסוד שרמזו באמרו ר' יעקב משלם יתמה ודאי ויאמר, דקארי לה אמאי קארי לה, הלא התירון פשוט, כי איך יעלה בדעת להבין דר' יעקב משלם חצי נזק. אבל האמת הוא שכיוונו להעירנו על סוד נסתר, ואין כאן מקום לדברים הללו".

הפנים יפות (סוף פרשת וישלח) מבאר את הדברים, וננסה להבין מה שניתן לנו. נאמר (בראשית לו, כב) "ואחות לוטן תמנע", ובסנהדרין (צט, ב) אמרינן דיש שהלעיג על הפסוק הזה דמה מלמדנו, ומבארת הגמ' את הלקח מן הפסוק, שתמנע בת מלכים היתה דכתיב אלוף לוטן אלוף תמנע, ורצתה להתגייר אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קיבלה, הלכה והיתה פילגש לאליפז בן עשיו - אמרה מוטב תהא שפחה לאומה זו ולא תהא גבירה

לאומה אחרת, ויצא ממנה עמלק שציער את ישראל, שלא היו האבות צריכים לרחקה.

מביא הפנים יפות מהאריז"ל שיעקב אבינו בא לתקן את אחורי החכמה. והיינו שהאות שבה אחרי אות אחרת, היא האחוריים שלה. והמילה "חכמה", האחוריים שלה הן האות שאחרי ח' ואחרי כ' ואחרי מ' ואחרי ה', והיינו "טלנו" שעולה "לוטן". 'אחות' שייך לחכמה, ונמצא ש"אחות לוטן" היינו אחורי החכמה. תמנע רצתה להנשא ליעקב כדי לתקן את שורשה, דהיינו את אחורי החכמה. אך יעקב לא נשא אותה, ותיקן רק את מחציתה של 'תמנע', דהיינו אותיות 'מת', וזה שאמרו "יעקב אבינו לא מת" (תענית דף ה'), שאת האותיות הללו תיקן. אך אותיות "נע" לא תיקן, ויצא ממנה אליפז שרדף אחרי יעקב ונטל את ממנו ועשה אותו "עני".

וזה הרמז בגמ' כאן, "רבי יעקב משלם חצי נזק", שהכוונה ליעקב אבינו, והוא צריך לשלם חצי נזק, שכן תיקן רק חצי ממה שהיה צריך לתקן.

ואולי על דרך הפנים יפות אפשר לומר עוד, דלעיל הבאנו מהשל"ה דמה שנאמר "אדם מועד לעולם" היינו אדם הראשון שהוא מועד בחטאו, וכנגדו עומד יעקב אבינו שהוא איש תם, ואינו מועד. וא"כ הרמז כאן בגמ' הוא דיעקב משלם חצי נזק, שהוא תם ולא מועד.

ועכ"פ נדגיש את דברי השומר אמונים, שכל דבר בגמ' יש לו משמעות ורמז, ואין בה דבר לבטלה.

דף מ

פסולי בהמה למזבח

"מן הבהמה להוציא את הרובע ואת הנרבע, מן הבקר להוציא את הנעבד, מן הצאן להוציא את המוקצה, ומן הצאן להוציא את הנוגח".

במי השילוח (ח"ב פרשת ויקרא) כתב שהנה קרבנות באים כדי להתקרב להקב"ה, ויש לרמזו בדרשות הנ"ל התיקונים השונים שנעשים ע"י קרבנות כדי להתקרב לה'.

'רובע ונרבע' הוא תיקון עניני זנות וגילוי עריות.

'נעבד' הוא לתקן יצה"ר של גאווה, שהגאותן מתייחס לעצמו כמו ע"ז.

'מוקצה' דהיינו שעדיין לא עשו עמו עבודה זרה, אבל הוא מיוחד לכך, ונרמז לתקן אדם שקרוב לעוברי עבירה, דהיינו שיש לו עצבות.

'נוגח' הוא תיקון שפיכות דמים.

ויציין שאלו הם ד' סוגי יצה"ר שהזכרנו בתחילת המסכת בשם הגר"א. יצה"ר של תאוה כנגד רובע ונרבע. יצה"ר של כעס כנגד הנוגח. יצה"ר של גאווה כנגד נעבד. ויצה"ר של עצבות כנגד מוקצה.

בשם משמואל (ויקרא תרע"ג) מביא בשם האריז"ל שחלק מהמטרה של קרבן היא שיש נשמה שמתגלגלת מדור לדור ונכנסת לבהמה, וכשאדם מביאה לבהמ"ק, מעלה אותה לקרבן והנשמה נתקנת. ואמנם ישנה נשמה המתגלגלת שיש בה עדיין את רושם העבירה ועדיין אינה ראויה להיות קרבן. וזה מה שנרמז כאן שיש בהמות שפסולות למזבח, והיינו שהעבירה שנעשתה בבהמה משקפת את העובדה שיש שם נשמה מגולגלת שאינה ראויה עדיין לתיקון.

ומבאר שהם כנגד ג' עבירות חמורות: רובע ונרבע משקף עבירה של גילוי עריות. נעבד ומוקצה (השם משמואל כוללם יחד) הוא כנגד עבירת ע"ז. ונוגח כנגד שפיכות דמים.

ומוסיף השם משמואל שבכל מקום שמענישים בהמה כגון שור הנסקל,

פירוש הדבר שיש בה נשמה מגולגלת שצריכה תיקון, שהרי אין עונש לבהמה, אלא הוא תיקון לאדם.

דף מא

לרבות תלמידי חכמים

כששמעון העמסוני (או נחמיה העמסוני) הגיע ל"את ה' אלקיך תירא", פירש. אך ר"ע דרש לרבות תלמידי חכמים.

בקידושין דף נ"ז הארכנו בענין זה והקדשנו לכך שני שיעורים. בשיעור זה נתמקד בענין שקשור לחנוכה (החל בימים אלה).

חנוכה נחשב "חג תורה שבעל פה", וכפי שמציין הבני יששכר שהמחלוקת הראשונה בעם ישראל (על הסמיכה) התחילה בימי חנוכה, ואף שמחלוקת יש בה צד לא טוב, אך יש כאן גם חידוש חיובי, שכל אחד מהת"ח יכול לחדש חידושים מכוח חכמתו, וגם חידושים אלה מצטרפים לתורה.

ויש בדבר זה נצחון על יוון. וכפי שביאר מו"ר הגר"מ שפירא זצ"ל שיש שתי דרכים להתגבר על אויב: א' בדרך ניצוח והתגברות. ב' כשהאויב מצטרף לכוח הכובש ו"מודה" אליו. שתי המידות הללו הן דרך אחת להבין את המידות "נצח" "הוד". נצח הוא ניצוח האויב, והוד הוא שהאויב מודה ונכנע. הנצחון בחנוכה שייך למידת ההוד, כמב' בקדמונים, והיינו שבחנוכה לא ניצחנו ובטיטלנו את יוון, שכן עדיין חכמת יוון ותרבותה קיימת בעולם, אלא שכביכול יוון הודתה לתורה וכביכול הצטרפה אליה. ברמב"ם מבואר שכל הלוח שלנו מבוסס על חכמת יוון, והיינו שצירפנו אותה לתורה.

כל ענין יוון הוא לפאר ולהדר את החכמה האנושית, ואריסטו הכחיש כל דבר שלא נתפס בשכלו. הנצחון על יוון הוא לחבר את השכל האנושי לתורה. וכלשון הרמב"ן (ב"ב דף י"ב) שהחכמים יודעים האמת בחכמה שבלבם. היינו החכמה האנושית מצטרפת לחכמה האלוקית.

היוונים רוצים לטעון שאין חלק באלוקי ישראל, כלומר קיים נתק בין חכמה אנושית לאלוקית. אך עם ישראל מחבר את שתי החכמות. דרך החכמה האנושית מתחברים לאלוקי ישראל.

וזה מה שחידש ר"ע, "את" לרבות תלמידי חכמים. שהם נהיים חלק מגילוי הקב"ה בעולם. דרך התורה שבקרבם הם מצטרפים כלפי מעלה. החידוש של ר"ע הוא נקודת הנצחון של חנוכה.

דף מב

משל לצייד ששולה דגים

ר"א אמר שני תירוצים לר"ע, אחד חזק ואחד חלש. ונחלקו בגמ' האם קודם לכן אמר את התירוץ החזק ואח"כ את החלש, או להיפך.

ולפי הצד שאמר קודם כל את החזק מובא משל לצייד ששולה דגים מן הים, משכח רברבי שקיל, משכח זוטרי שקיל.

ולאידך מ"ד מובא משל לצייד ששולה דגים מן הים, משכח זוטרי זקיל, משכח רברבי שדי זוטרי ושקיל רברבי (משום שאין לו מקום בכלים).

מה הביאור במחלוקת זו? וכתב המהר"ם שיף שאם הביא קודם את החזק הרי שנשאר לבסוף עם שני התירוצים. אך אם מן החלש עבר לחזק, הפירוש הוא שלא ניחא ליה בחלש ואינו נשאר למסקנה.

ועדיין צ"ב מה המכוון במשל הדגים. ועוד צ"ב לפי המשל השני שזרק את הדגים הקטנים כדי שיהיה מקום לגדולים, כיצד מתפרש הדבר בייחס לדברי התורה.

בספר ברית הלוי השלם ביאר כך, שיש כאן מוסר השכל כיצד ללמוד תורה. יש שני סוגי לומדים, האחד יש לו זכרון מצויין ומצליח ללמוד את הסוגיא ולזכור את פרטיה. ועל כן מורים לו לקחת את עיקר הסוגיא, את המסקנא, אבל שלא ישכח את הפרטים הקטנים - השקלא וטריא, וההוה אמינא - משום שיש מה ללמוד מכל דבר שחז"ל מלמדים אותנו. וזהו המשל לדייג שלוקח גם את הגדולים וגם את הקטנים.

המהלך השני מדבר למי שאין לו זכרון טוב, דהיינו יש לו 'כלים קטנים', ואין בידו יכולת לאחוז את הכל, ולכן עליו להקפיד לשמור את הדברים העיקריים דהיינו המסקנא ועיקרי הדינים, דהיינו הדגים הגדולים.

דף מג

חיוב דמים למודה בקנס

הגמ' מחלקת בין כופר לשלושים של עבד: בכופר כיון שיכול להודות ולהתחייב בכופר, כגון שבאו עדים ואמרו ששורו נגח והוא הודה שהשור היה מועד, כיון שיש מושג שמתחייב ע"י עצמו, על כן אם אין כופר חייב לשלם עכ"פ דמים. משא"כ בעבד אין מצב שאדם יתחייב ע"פ עצמו, שכן מודה בקנס פטור. ועל כן לעולם אינו משלם דמים.

האחרונים מקשים מה השייכות בין כופר לדמים.

האור שמח (נז"מ י, יד) מבאר שהפירוש בכך שמודה בקנס פטור אינו רק שהודאה לא מועילה, שהרי יש מ"ד דמודה בקנס ואח"כ באו עדים פטור, אלא שהודאה בקנס הוא 'צורת תשלום', כשאדם מודה בקנס הוא כביכול משלם ע"י ההודאה, וזה ביאור הגמ' שאם בכופר יש אפשרות לשלם דהיינו שההודאה אינה תשלום, יכול לשלם דמים, אבל בשלושים של עבד שההודאה פוטרת דהיינו שהרי היא כמו תשלום, גם דמים לא יצטרך לשלם.

דבר זה מתחבר למתבאר בזוהר בשני מקומות (פרשת בא ח"ב דף מא ע"א, ופרשת פנחס ח"ג דף רלא ע"א), שכאשר האדם מתוודה על חטאו, השטן לא יכול לקטרג עליו ולתבעו, ומי שמטפל בו הוא הקב"ה שהוא מלא רחמים. מבארים רבותינו (רמ"ק, רמ"ע מפאנו בעשרה מאמרות חיקור דין ח"א פ"ג, ועוד), דוידוי הוא דוגמת מודה בקנס, כשם שמודה בקנס פטור כך המתוודה א"א לתבעו.

הבני יששכר בספרו אגרא דכלה (פרשת נשא), מוסיף, שהמצוה של וידוי היא המצוה השס"ה בתוך התרי"ג, ומבואר הדבר היטב ע"פ הגמ' ביומא (כ, א) ש"השטן" (בגימטריא שס"ד) יכול לקטרג במשך שס"ד ימי השנה, חוץ מיזיה"כ שהוא היום השס"ה ואז אין לו רשות לקטרג, ונאה הדבר שמצות וידוי היא שס"ה שעל ידי וידוי השטן לא יכול לקטרג.

וע"פ האור שמח הדברים נפלאים, שכן כל מודה בקנס הוא צורה של תשלום, וזה הנקודה הזו שע"י וידוי הוא נפטר וכביכול זכאי, וכעין צורת תשלום הפוטרת מן הדין.

דף זה נלמד ב'זאת חנוכה', ויש כאן את הקשר הברור לעניני החג, שימים אלה נקבעו להלל והודאה. היוונים התנגדו לחיבור בין ה' לישראל, וכל המושג של וידוי וקרבן תודה הוא להכיר בהקב"ה. בכל מה שקורה בעולם צריך להכיר שיד ה' עשתה זאת. צורת החיבור למעלה היא ע"י הודאה, ולזה היוונים התנגדו. בחנוכה מתוודים ומכירים שהקב"ה עשה לנו את הנס, והוא היפך ניתוק הקשר שביקשו היוונים.

וידוע מה שאומר הרב הוטנר שהודאה כוללת לשון תודה ולשון הודאה על האמת. ומו"ר הגר"מ שפירא זצ"ל היה מוסיף שחזק, שבאמת תודה היא להתוודות ולהודות בכך שהיה זקוק לעזרה. ונמצא שבחנוכה יש הלל והודאה שמכירים בטובתו של מקום.